

การศึกษา ครัวเรือนในชนบท

ระวีวรรณ ขุ่มพฤษ์

ความสำคัญของครัวเรือน ในการวิจัยเชิงสำรวจ

ในการวิจัยเชิงสำรวจ ครัวเรือนเป็นหน่วยตัวอย่างที่สำคัญและเหมาะสมมากในการที่นักวิจัยเลือกเป็นหน่วยในการศึกษา ทั้งนี้เพราะง่ายต่อการเข้าถึง และโดยมากมักมีทะเบียนครัวเรือนอยู่ก่อนแล้วจากการสำรวจครั้งก่อนๆ

สำนักงานสถิติแห่งชาติได้กล่าวถึงบทบาทของการสำรวจครัวเรือนว่ามีความสำคัญมากโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่ครัวเรือนเป็นที่รวมของกิจกรรมในการผลิต และได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม โครงการสำรวจครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง จะช่วยให้บูรณาการข้อมูลในด้านต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรายได้ รายจ่าย การบริโภค กำลังแรงงาน การจ้างงาน ที่อยู่อาศัย การใช้น้ำ สุขภาพอนามัย โภชนาการ การศึกษา และธุรกิจ

ของครัวเรือน

การสำรวจที่ใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยตัวอย่าง ไม่ได้หมายความว่า การสำรวจนั้นมีลักษณะเป็นการสำรวจครัวเรือนอย่างแท้จริง เช่น เรื่องภาวะเจริญพันธุ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสำรวจครัวเรือน ภาวะเจริญพันธุ์เน้นที่สตรี อัตราการเจริญพันธุ์แสดงออกที่สตรี ไม่ใช่ครัวเรือน การสำรวจเช่นนี้ ครัวเรือนเป็นหน่วยตัวอย่างก็จริง และครอบคลุมกลุ่มประชากรที่เข้าชายซึ่งอยู่ภายในครัวเรือนนั้นๆ ข้อมูลที่เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลก็ต้องวิเคราะห์ในฐานะเป็นบุคคล โดยไม่อ้างอิงถึงครัวเรือนที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่

คำจำกัดความของครัวเรือน

แม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับในความสำคัญ ของครัวเรือน ในฐานะที่เป็นหน่วยตัวอย่างในการศึกษา แต่ก็ยังขาดข้อตกลงที่เป็นสากล ในการกำหนดคำจำกัดความของคำว่าครัวเรือน อย่างไรก็ตามแต่ความแตกต่างในคำจำกัด

ความที่ใช้ในแต่ละประเทศเลย แม้แต่ประเทศเดียวกันในการสำรวจแต่ละครั้งก็ยังใช้คำจำกัดความไม่เหมือนกัน

ในบรรดาคำจำกัดความทั้งหลายมักเน้นถึงการมีส่วนร่วมของคนในครัวเรือน ในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เช่น “กินข้าวสำหรับเดียวกัน” “อยู่ร่วมชายคาบ้านเดียวกัน” “ทำงานร่วมกัน” “เป็นเจ้าของทรัพย์สินร่วมกัน” “รวมเงินได้และผลิตร่วมกัน” ข้อกำหนดเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของทางเลือกในเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งบางครั้งก็ไม่สามารถครอบคลุมลักษณะของครัวเรือนในบางสังคมได้

คำจำกัดความที่ถูกต้องนั้นพัฒนามาจากการพิจารณาถึงโครงสร้างทางสังคม และรูปแบบในการดำเนินชีวิตของผู้คนในพื้นที่สำรวจ บางครั้งครอบครัวต่างๆ ที่สัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิด อาจไม่ได้อยู่ภายใต้หลังคาเรือนเดียวกัน หรือกินข้าวสำหรับเดียวกันก็ได้ การได้ปรึกษาผู้รู้ จะช่วยให้ได้ประโยชน์มากในการกำหนดคำจำกัดความที่เหมาะสมทั้งในแง่ของพื้นที่ และวัตถุประสงค์ในการทำวิจัย

วิธีการศึกษาครัวเรือน

ประเด็นที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งนอกเหนือจากคำจำกัดความคือ วิธีการศึกษา และวิเคราะห์ครัวเรือน ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อความรู้ ความเข้าใจ รวมทั้งการนำเอาแนว

“ครอบครัวทั้งสองในครัวเรือนเดียวกันนี้
แบ่งพื้นที่การอยู่อาศัยคนละครึ่ง
โดยใช้พื้นที่ส่วนกลางบ้านร่วมกัน
เฉพาะส่วนครัวมีการแยกเป็น 2 ครัว”

ความคิดทฤษฎีต่างๆ มาเป็นกรอบในการศึกษาสำหรับนักมานุษยวิทยา แล้วใช้วิธีการเข้าไปอยู่ร่วมในชุมชนที่ต้องการศึกษาเป็นเวลานานพอที่จะใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant-observation) ในชีวิตประจำวันของผู้คนในชุมชนได้

ด้วยวิธีการศึกษาในแนวนี้ ทำให้การศึกษาครัวเรือนของนักมานุษยวิทยาต่างออกไปจากมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ ที่ใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยวิเคราะห์พฤติกรรมทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยไม่สนใจความสัมพันธ์ของปัจจัยอื่นๆ ที่มีผลโยงใยถึงกัน

นักมานุษยวิทยาศึกษาครัวเรือนในฐานะเป็น “กลุ่มบ้าน” (domestic group) และใช้เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ด้วย โดยที่ “กลุ่มบ้าน” นี้เป็นหน่วยพื้นฐานที่สำคัญในการผลิต การบริโภค การให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร รวมถึงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การเมืองและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ด้วยความสนใจในการศึกษาครัวเรือนตามแนวนี้ จะพิจารณาทั้งรูปแบบและหน้าที่ของครัวเรือนไปพร้อมๆ กัน โดยนัยนี้การศึกษาครัวเรือนชนบทจึงไม่สามารถแยกพิจารณาเฉพาะครัวเรือนแต่เพียงลำพังได้ แต่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ทั้งภายในและระหว่างครัวเรือนด้วยกันรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนกับชั้นทางสังคมด้วย นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงพัฒนาการของครัวเรือนในช่วงเวลาหนึ่งๆ ด้วย พัฒนาการของครัวเรือนแสดงออกให้เห็นในลักษณะที่เป็นวัฏจักร กล่าวคือ เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่เป็นการเคลื่อนไหวภายในของครัวเรือน ซึ่งพอจะแบ่งคร่าวๆ เป็น

1. ช่วงของการขยายตัว โดยการที่มีกาเกิดของสมาชิกรุ่นใหม่ขึ้นในครัวเรือน
2. ช่วงของการกระจาย เมื่อสมาชิกได้เติบโตและเริ่มแยกเรือนออกไปอยู่ต่างหากด้วยการสมรสหรือด้วยการออกไปหา

หนังสืออ้างอิง

Binswanger, Hans P and others, eds., *Rural Household Studies in Asia*, Singapore, Singapore University Press, 1980.
Casley, D.J. and Lury, D.A., *Data Collection in Developing Countries*, Oxford, University Printing House, 1987.

“ครัวเรือนเป็นที่รวมของกิจกรรมในการผลิตและได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลง

ทางเศรษฐกิจและสังคม”

งานทำต่างถิ่น

3. ช่วงของการแยกตัวออกจากครัวเรือนเดิม

4. ช่วงของการแทนที่ ซึ่งคนรุ่นใหม่ได้กลายมาเป็นหัวหน้าครัวเรือนแทนคนรุ่นพ่อแม่

ถ้าศึกษาครัวเรือนด้วยภาพของพัฒนาการเช่นนี้ก็จะทำให้เข้าใจความเป็นไปของครัวเรือนชนบทได้มากขึ้น

ขอยกตัวอย่างครัวเรือนในหมู่บ้านรุสมิแฉ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในฐานะที่เป็นทั้งหน่วยทางเศรษฐกิจ-สังคม และความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนที่มีต่อกัน

กรณีตัวอย่างของ นางมะห์ สะมะแอ

นางมะห์ เป็นหญิงหม้าย อายุประมาณ 62 ปี สามีตายเมื่อ 24 ปีก่อน โดยทิ้งลูกๆ 7 คน ซึ่งยังเล็กอยู่ไว้ให้นางต้องรับภาระเลี้ยงดูตามลำพัง ลูกทั้ง 7 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 5 คน ซึ่งทุกคนมีครอบครัวแล้ว

เรือนที่นางมะห์อยู่นั้นประกอบด้วยครอบครัวของลูกชายคนที่สอง ซึ่งมีลูก 7 คน กับครอบครัวของลูกสาวคนที่ 6 กับลูกอีก 2 คน ลูกสาวคนนี้หย่าร้างกับสามี นอกจากนี้ยังมีหลานชายวัย 20 กว่าปี อีก 1 คน หลานชายคนนี้เป็นลูกของลูกสาวที่อยู่เมกกะ ครอบครัวทั้งสองในครัวเรือนเดียวกันนี้แบ่งพื้นที่การอยู่อาศัยคนละครึ่ง โดยใช้พื้นที่ส่วนกลางบ้านร่วมกัน เฉพาะส่วนครัวมีการแยกเป็น 2 ครัว ครัวของนางมะห์กับลูกสาวและหลาน กับครัวของลูกชายและลูกเมีย ทั้งสองครอบครัวกินข้าวแยก

สำหรับกัน แต่อยู่ภายใต้หลังคาเรือนเดียวกัน ส่วนหลานชายวัย 20 นั้น เวลากินข้าวไปกินข้าวกับครัวเรือนอื่นซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นน้ำ แต่เวลานอนกลับมานอนที่เรือนของนางมะห์

ลูกสาวคนเล็กของนางมะห์แต่งงานและแยกเรือนออกไปเมื่อลูกคนเล็กอายุได้ 2 ขวบ ลูกเขยคนเล็กของนางมะห์เป็นชาวประมงอยู่ในรุสมิแฉเช่นกัน ยามใดที่จับปลาได้มาก ก็จะมาเรียกให้นางมะห์ไปช่วยคัดปลาให้ ซึ่งถ้าบางครั้งได้ปลามาก แรงงานของนางมะห์คนเดียวทำไม่ทัน ก็จะเรียกที่น้องคนอื่นๆ มาช่วยทำงานด้วย โดยให้ค่าตอบแทนทั้งในรูปของเงินและปลา เป็นลักษณะของการช่วยเหลือในเชิงเศรษฐกิจที่มีพื้นฐานอยู่ที่ความเป็นญาติ ในบรรดาลูกๆ ของนางมะห์ที่ยังอยู่ในรุสมิแฉ ก็จะมีการไปมาหาสู่กัน และอาศัยไหว้วานกันได้ ลูกๆ ของพี่น้องที่อยู่ในวันเดียวกัน ก็จะมีความสัมพันธ์กันเป็นเพื่อนเล่นและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นนี้เป็นเพียงบางส่วนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลในครัวเรือน ในบางสังคมแบบแผนของครัวเรือนสัมพันธ์กับลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย ดังนั้นในการศึกษาครัวเรือนในชนบท จึงสมควรที่จะพิจารณาถึงบริบททางสังคม-วัฒนธรรม ในแต่ละท้องถิ่น การทำหน้าที่ทางสังคมที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนต่างๆ ในชุมชน จะช่วยทำให้เข้าใจการจัดกลุ่มทางสังคมของชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

รูสมิแฉ